

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СІМЕЙНОГО ДОЗВІЛЛЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто становлення і розвиток сімейного дозвілля в Україні; проаналізовано основні історичні та культурологічні аспекти формування культурно-освітньої діяльності родини; визначено роль сімейних традицій, свят та обрядів у життєдіяльності сучасної української сім'ї.

Ключеві слова: сім'я, родина, сімейні обряди, народні традиції та свята, дозвілля, виховання, національна культура.

The article is devoted development of family leisure in Ukraine; analyses bases historical and culturelogical aspects formation culture-education family; definite role family tradition, holiday and ritual in life modern Ukraine family.

Key words: family, family ritual, people tradition and holiday, leisure, upbringing, culture.

Наші часи позначені зростанням інтересу до проблем розвитку вітчизняної історії, витоків національної культури, до непересічних досягнень минулого, до окреслення загальнонаціональних пріоритетів. Знання свого родоводу, історичних та культурних надбань предків необхідні для піднесення національної гідності, для використання кращих традицій минулого в процесі державотворення, оптимізації міжнаціональних відносин.

Сім'я є найдревнішою інституцією, яка пройшла складний шлях розвитку. Аналізом різних аспектів її функціонування, соціального потенціалу і способів його реалізації залежно від системи суспільних чинників займалися філософи, соціологи, культурологи, демографи, починаючи з античних часів.

Соціально-культурне значення сім'ї визначає Біблія, яка тлумачить проблему в міфологічному та етичному плані. Дві частини біблії – Старий і Новий завіт, взяті з різних епох, часто суперечать один одному, але в цілому – це апологія чуттєвої любові та патріархальної сім'ї.

Серед давніх текстів безсумнівний інтерес викликають літературно-педагогічна пам'ятка XVIII століття «Юности честное зерцало» (1717 р.) та Санкт-Петербурзьке видання 1878 р. «Народы России», яке містить чимало матеріалів, що описують обряди Малоросії. Спробою узагальнення традицій сімейного побуту став «Домострой» Сільвестера (XVI століття): «Книга, называемая “Домострой”, имеет в себе вещи, весьма полезные. Поучение и наставление каждому христианину, мужу и жене, и детям, и слугам, и служанкам». Сенс цієї книги у відповідальності чоловіка та жінки одне за одного, за своїх дітей, старих батьків, за духовний та моральний стан сім'ї, за її матеріальне благополуччя.

Творчість багатьох філософів та письменників свідчить про поглиблений інтерес людства до проблем шлюбу. Філософська спадщина представлена цікавими творами та висловлюваннями видатних мислителів: Платона, Аристотеля, Г. Канта, Я. Каменського, В. Соловйова, М. Бердяєва тощо.

Наукові праці з історії сім'ї та шлюбу з'явилися порівняно недавно. До середини XIX століття панували релігійно-догматичні погляди на шлюб та сім'ю, яка розглядалась як щось незмінне, що знаходило вираз в ототожнюванні

патріархальної та буржуазної сім'ї. Те, що нарівні з моногамною сім'єю існували східне багатоженство (полігінія) або індійсько-тибетське багатомужжя (поліандрія), істориками сім'ї просто ігнорувалося.

Початок систематичного, насправді наукового вивчення сім'ї поклала праця Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності та держави», який простежує зміну сім'ї та шлюбу в минулому, показує, що в ході історичного процесу послідовно змінювали одна одну три форми шлюбу: в добу дикунства – груповий (родовий) шлюб, у період варварства – парний шлюб, у часи становлення цивілізації – моногамія.

Селянську родину в Україні, її функціонування в системі соціальних інститутів села вивчали А. Єфименко, М. Костомаров, В. Тарновський, І. Франко, М. Грушевський та інші.

Особливості функціонування української сім'ї, деякі напрями реалізації її соціального потенціалу відображені у працях етнографів та етносociологів О. Кравця, В. Миронова, В. Наулка, А. Пономарьова (проблеми модифікації національно-культурних особливостей організації сім'ї, сімейного побуту через зміни в політичному, соціально-економічному розвитку суспільства). Цікаві думки щодо специфіки функціонування української родини, зокрема про її вплив на формування ментальності народу, кореляції особливостей формування та функціонування сім'ї містяться у працях В. Янева, Б. Цимбалістого, М. Шлемкевича. Основні віхи розвитку родинного побуту українського народу та весільну народну обрядність висвітлюють народознавці О. Кравець, Н. Здоровега, В. Борисенко, В. Скуратівський та інші.

Проблеми досліджень сучасного стану сім'ї широкі та різноманітні. Вчені порушують такі питання, як визначення функції сім'ї в сучасному суспільстві (Н. Купина, В. Постовий, Т. Руденко), проблеми культури та духовності в сучасній сім'ї (Н. Бабенко, К. Гайдукевич, В. Піча), поняття сімейного щастя та спілкування в родині (Ю. Азаров, В. Бойко), дозвілля батьків та їхніх дітей (Н. Бабенко, М. Гаврилюк), передавання та збереження народних традицій у сім'ї (В. Чепелев, А. Пономарьов), місце і роль батьків у трудовому вихованні дітей (М. Лавриненко, В. Небоженко), шляхи підвищення виховного потенціалу сім'ї (А. Антонов, О. Гавеля) та ряд інших.

Серед характеристик сім'ї, від яких залежить ефективність її виховної діяльності, вчені виділяють такі: наявність сім'ї як єдиного цілого колективу односторонців, що вирізняється високою емоційністю, психологічною спільністю, любов'ю, щирістю, довірою, чуйністю; позитивно м'яка сімейна атмосфера, яка допомагає здійснювати педагогічний вплив батьків; чітка система виховного впливу, цілеспрямоване та конкретне застосування методів виховання.

Визначення місця та ролі гуманістичного виховання в системі культурно-дозвілєвої діяльності в умовах сучасної соціокультурної ситуації знаходимо в працях М. Арієвського, Г. Загадарчук, Н. Цимбалюк, Є. Чмихало тощо. Складність і широта проблем, які вирішуються сьогодні, обумовили необхідність покладатися на теоретичні концепції педагогів – Н.К. Крупської, А.С. Макаренка, В.А. Сухомлинського, які зробили значний внесок у розвиток теоретичних поглядів на соціальну природу і сутність сім'ї, та праці спеціалістів, які досліджували проблеми сучасної сім'ї – Е.К. Васильєвої, С.І. Голода, Л.Е. Дарського, Н.Я. Соловйова, М.С. Мацковського, А.Г. Харчева, Н.Г. Юркевича, З.А. Янкової та інших.

Проте дотепер досконало не вивченою залишається проблема соціально-культурного потенціалу родинного дозвілля сучасної української сім'ї та роль народних традицій, свят та обрядів як складових духовної культури української родини. Саме тому при написанні даної статті ми спиралися на праці названих відомих науковців.

Український народ зберігає у своїй національній пам'яті своєрідний, тільки йому притаманний образ родини, її міфологічну сутність. У цьому розумінні етнографічні особливості родинного дозвілля є важливою складовою загальної духовної культури світу.

Духовні традиції українського народу з найдавніших часів відбирали найцінніші надбання, збагачували їх і бережливо передавали з покоління до покоління. Українці вмiли відчувати природу, черпати здоров'я, силу й красу з її лона. Всі творчі сили людини були спрямовані на зміцнення сім'ї, свого роду.

Досить важливим етапом виховання, цілком усвідомленим проявом любові до всього живого та неживого, першими екологічними уроками були ігри та забави, пісні з рухами, до яких долучалася дитина на певному етапі свого формування. З найдавніших часів діти були активними учасниками трудових процесів, разом з дорослими дбали про забезпечення матеріального достатку сім'ї. І тільки та людина, яка успішно закінчувала цю школу праці в своїй родині, ставала добрим господарем, батьком чи ненькою, вихователем своїх дітей.

Ідея привчання дітей до виробничих процесів знаходить своє підтвердження в дитячих іграшках, у зменшених предметах праці – сапках, грабельках, кісках, ціпках для обмолоту збіжжя, інструментах тощо, якими діти гралися під час дозвілля. Серед пам'яток трипільської культури є дитяча іграшка з кераміки – це візок на двох колесах з упряженими кінями. Отже, давні трипільці в іграшковій, ігровій формі родинного дозвілля привчали дітей до природного матеріального світу, до розуміння призначення і візка, і тварин, а також до визначення ролі й місця у виробничій та побутовій сферах. Сьогодні батьки так само через іграшки привчають дітей до праці, тільки тепер це не грабельки, а електронні іграшки. Таким чином, родинні традиції дозвілля, трансформуючись через перетворення та інтеграцію з новими виробничими, побутовими й культурно-освітніми умовами, набувають вираження в сучасних формах і способах функціонування [1, 18].

Дитячі ігри та забави часто були не відособленими, а входили до весняних чи купальських компонентів, даючи змогу маленьким учасникам ненав'язливо ознайомлюватися зі звичаями та обрядами свого народу. І навчати своїх дітей звичаїв та обрядів, як і навчати їх молитися Богові, – свята справа кожної матері-українки, адже участь дитини у народному ритуалі, як досліджено наукою, є одним з видів психологічної релаксації.

Залучення дітей до дозвіллевих занять проходило на всіх етапах її розвитку: дитина, підліток, юнак чи дівчина. Значну роль слід відвести старшому поколінню родини у формуванні особливого типу художнього мислення молодших та у переданні набутого від пращурів досвіду народних традицій, звичаїв, обрядів, побутової поведінки.

У процесі історичного розвитку сім'я як основна ланка суспільної і соціальної організації людей постійно набувала певного досвіду адаптації в природно-матеріальних умовах і у формуванні духовного світу. Останній значною мірою матеріалізувався в морально-етнічній, фольклорній, господарській і побутовій

культури народу, що забезпечувало творення родинних виховних традицій, звичаїв, які є найстійкішими елементами виховних етнопедагогічних систем.

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група має свої звичаї, що виробилися протягом багатьох століть і освячені віками. Народні звичаї охоплюють усі ділянки громадського, родинного і суспільного життя. Звичаї, а також мова – це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю [3, 9].

Родинні традиції, звичаї, свята і обряди найкраще відображають досвід виховання дітей кожного народу. Розвиненість тривких родинно-сімейних, побутових і культурних традицій свідчить про високий рівень формування етносу, кожної національності. До таких слід віднести пісню й танець як два потужні психофізичні чинники вираження морально-етичної й естетичної культурної цінності душі українського народу. Описи арабських і грецьких мандрівників, «Повість давноминутих літ» ченця Нестора свідчать про веселу вдачу давніх українців, їхню особливу музикальність, пісенність, уміння знаходити вихід зі складних ситуацій, виявляти готовність до будь-яких життєвих випробовувань. Це підтверджують і археологічні знахідки Мезенської стоянки (ріжки, гуслі, виготовлені з кісток тварин). У середні віки, коли Україна знемагала в неволі, українська пісня набула нових якостей і значення: відтепер вона стає міцною духовною основою народу, відіграє важливу роль у згуртуванні української нації, піднесенні духовної культури всіх суспільних верств.

Пісні також поетизують процес праці, роблять його більш привабливим, бажаним. Вони вчать ставитися до праці поважно, з любов'ю, бачити її красу.

Колядки і щедрівки, у яких є ще дохристиянські мотиви, нині ми сприймаємо як розваги. Але у народі здавна вірили, що все те, що побажають колядники тому, для кого вони співають-колядують, обов'язково збудеться. Колядові пісні, на нашу думку, слід розглядати як один із засобів нейролінгвістичного спрямування дитини до певної мети, а саме до обирання хліборобського трудового шляху.

До фольклорно-етнографічного комплексу кожного свята неодмінно входять календарні пісні: пісні-команди, які супроводжують певний обряд, заклинальні пісні-молитви, звернені до надприродних сил, та величальні пісні-уславлення господарів, дітей, урожаю, щастя, благополуччя.

Якщо через обрядність у побутове життя міцно входили й закріплювалися традиції, то обряди в свою чергу формувалися за допомогою свят. Практично кожне свято мало свою, характерну лише для нього, обрядову структуру. В грудневому циклі, коли в селян, особливо у молоді, було вдосталь вільного часу, відповідно опрацьовано і найбільше свят: Андрія з романтичною калитою, Варвари – з пирхунами, Миколи – з почастунками дітвори, Наума – покровителя науки і знань, а отже, й обряду з початком навчання тощо. Відтак кожне свято мало свій обрядовий фон, який надавав йому оригінальності і неповторності [5, 12].

Тривале функціонування родинних традицій, свят і обрядів в історії конкретного народу є свідченням його духовної та фізичної живучості, цивілізованості, культурної витривалості, доцільності існування у світовому просторі. Саме тому з-поміж найчисленніших давніх традицій українського народу, однією з найбільш поцінованих є патріотизм – благородне, синівське почуття до своєї Батьківщини, яка водночас є часткою світової спільноти. Вважали, що той, хто втрачає відчуття своєї «малої вітчизни», нездатний досягнути надбань вселюдської культури.

Протягом віків в українському селі складався узвичаєний порядок соціалізації особи – прилучення її до життєвих норм і цінностей колективу. Громадська зрілість людини пов'язувалась із здатністю створювати власну сім'ю й вести самостійне господарство. Шлюб передував період парубкування і дівування, який наставав для хлопців у 17–18 років, для дівчат – у 15–16. У народі вважали, що в цьому віці хлопець вже здатний бути повноцінним косарем, а дівчина – доброю прялею.

У процесі спілкування молоді, її відпочинку формувалися принципи родинного дозвілля: демократизм, колективізм, взаємоповага, повага до старших, їх вшанування (моральні принципи) тощо.

Досягнувши повноліття, молодь об'єднувалася у самостійні статеві групи, так звані парубочі і дівочі громади, які мали свої специфічні звичаї і традиції й комплектувалися за територіальним принципом. Невеликі села мали одну парубочу громаду, а великі – кілька, що формувалися в окремих частинах села. Вступаючи до громади, новачок повинен був почастивати усе товариство пивом або горілкою. На Поділлі ця церемонія називалась «коронуванням» і проходила як справжнє обрядове дійство. У кожній парубочій громаді раз на рік обирали ватажка (старшого парубка, отамана, березу). Менш чітко простежується організаційна структура дівочих громад, які на кінець ХІХ століття майже повсюдно злилися з парубочими.

Улітку молодь вечорами проводила своє дозвілля у загальноприйнятих місцях на розвагах і танцях (вулиці, колодки, пляс, данцище), а холодої пори – у спільно найнятих хатах на вечорницях (досвітки, супрядки, годечки). Ця своєрідна форма дозвілля молоді передбачала певний церемоніал стосунків між парубками і дівчатами. На Покутті, наприклад, кожна дівчина «на всі масниці» прикрашала капелюх свого обранця. Він же був зобов'язаний «кликати» її до першого та останнього танцю [2, 18]. У такій формі проявлялися елементи моралі молоді під час проведення дозвілля.

Народна педагогіка розглядає сім'ю як найголовніший інструмент головного впливу на підростаюче покоління. Ще в «Уставі князя Ярослава», датованого 1051 – 1053 рр., наголошувалось на відповідальності саме сім'ї, а не роду, громади, за долю дітей, їх виховання, підготовку до самостійного життя. За народними уявленнями батьки піклуються про своїх дітей, вболівають за їх долю навіть після своєї смерті.

Сучасні соціологічні та психологічні дослідження підтверджують унікальність виховного впливу української сім'ї через спільний відпочинок. Пояснюється це, по-перше, первинністю сімейного оточення для дитини, по-друге, максимальною віковою чутливістю до виховного процесу, по-третє значною його тривалістю [1, 35].

Найулюбленишим місцем дозвілля молоді була вулиця. Зазвичай, молодь сходилась з усіх кінців села до центру. Особливим у дозвіллі дівчат було те, що, йдучи своєю вулицею, вони співали улюблених пісень. Хлопці ж могли по голослах визначити, з якої вулиці йдуть дівчата, бо знали вокальні здібності кожної.

Своєрідним народним клубом, за відсутності інших культурних закладів на селі, була корчма. Відомий український етнограф Павло Чубинський писав: «... Сюди сходяться в години дозвілля чоловіки і жінки і заводять дружні бесіди із знайомими і приятелями. Сюди сходяться більше з метою людей подивитись і себе показати. У корчму приходять музиканти, збираються парубки і дівчата, для яких у дні свят музика – єдина забава» [4, 14]. Таким чином, сім'я була мік-

родозвілльєвим середовищем, а корчма – макросередовищем, де збиралися дорослі для проведення свого дозвілля.

Свідченням соціальної зрілості молодої людини був її вступ до шлюбу. Саме під час шлюбної церемонії народжувалася нова сім'я, яка повинна була дотримуватися всіх родинних традицій. Молоді люди, вступаючи до шлюбу, набували нового сімейного статусу, переходили до іншої соціальної групи. Отже, кульмінацією дозвілля молоді можна вважати весільну гостину.

Шлюб створює ті соціальні фактори, які докорінно міняють зміст і характер сімейного дозвілля. Укладання шлюбу є важливим етапом у житті людини, який, власне, і становить основу для створення сім'ї. Шлюб не обмежується лише правовою основою, він концентрує у собі всю сукупність соціальних відносин, виявляючи досить складну діалектичну єдність біологічного і соціального, матеріального і духовного, громадського і особистого. Соціальна сутність шлюбу виявляється через різні види відносин: психологічні (скажімо, через почуття, кохання, спільні духовні інтереси, прихильність, психологічну сумісність); моральні (дотримування або порушення подружнього обов'язку як одне перед одним, так і перед суспільством, додержання вірності, честі, гідності); культурні (передавання та відтворення міжпоколінних культурних традицій). Ці відносини, як і інститут шлюбу в цілому, розвиваються і змінюються разом зі змінами в суспільстві.

Майже до кінця XVI століття в Україні побутував громадський шлюб, заснований на народних весільних звичаях. Починаючи з кінця XVI – початку XVII століття, укладання шлюбу підпадає під контроль церкви, яка оголосила шлюб таїнством, і тільки через вінчання ця акція набувала чинності. Отже, шлюб поступово позбувається характеру народного ігрового дійства.

Створенню сім'ї у народі завжди надавалося надзвичайно великого значення. Відповідно до цього визначалася і весільна обрядність – своєрідна урочиста драма, що супроводжувалася іграми, музикою, танцями, співами, набуваючи характеру народного свята. У структурі весільної обрядності відображено народну мораль, звичаєве право, етичні норми та світоглядні уявлення, що формувалися протягом століть.

За нових соціально-економічних і культурних умов змінюється і весільна обрядність, хоча її основа залишається традиційною. Власне весілля відбувається зараз у скороченому вигляді, зберігаючи, однак, основні традиційні обрядові дії: запросини гостей, зустріч молодих, гостина, ділення короваю, обдаровування наречених, символічна посвята дівчини у жіноцтво.

Важливу роль у виробленні культури і духовного життя відіграють сімейні традиції. Вони підтримуються не юридичними актами, а силою суспільної думки. Багато з них, удосконалюючись, стають правилами, нормами, важливими прискорювачами суспільного прогресу. Традиції кожної сім'ї мають свої особливості. Добрі традиції згуртовують сім'ю, дозволяють зберегти зерна розумного, доброго, вічного.

Значна робота, яка практикується в закладах культури по відродженню народних звичаїв, обрядів, поверненням традиційних свят в багатьох випадках більше стосується зовнішніх ознак, пов'язаних з використанням обрядової атрибутики. Проте сутністю свят є не тільки яскрава зовнішня форма, а й співпереживання, щирість, задушевність і зворушливість спілкування. Ці чесноти та цінності згадуються в багатьох народних піснях.

Усе сімейне життя в минулому супроводжувалося різноманітними обрядами та ритуалами, котрі в образно-символічній формі означали певні етапи життя людини і окремі стадії розвитку сім'ї.

Відповідно до природного циклу існування людини склався і комплекс сімейних обрядів: родильні, весільні, поховальні й поминальні. З розвитком раціональних знань сенс заборонних магічних обрядів поступово втрачався, а ритуальні дії перетворилися на одну з традиційних розваг народу. Разом з появою нових обрядових дій і символічних ритуалів старі продовжували зберігатися, однак, їхній зміст поступово змінювався. Так склався багаточасовий і багатифункціональний обрядовий комплекс. Ця закономірність особливо рельєфно простежується в родильній обрядовості, що пояснюється надзвичайною делікатністю самого факту народження дитини, котре, до речі, було й основною умовою визначення закономірності сім'ї. Згідно зі звичаєвим правом сім'я набувала чинності тільки тоді, коли в ній були діти.

Обряди, пов'язані з народженням дитини, дослідники поділяють на чотири цикли: передродові, власне родильні, післяродові та соціалізуючі – прилучення новонародженого до роду, сім'ї, колективу. Цикл родинної обрядовості складався з таких обрядів: народини, ім'янаречення, очищення, обрання кумів, хрестини, пострижини тощо [4, 8].

Похоронна та поминальна обрядовість також була однією із форм родинних традицій. Смерть людини завжди сприймалася як велике горе і, разом з тим, як звичайна необхідність. За звичаєм померлих обмивали й обряджали у нове вбрання: літніх – у одяг переважно темних кольорів; молодих дівчат – у спідниці синього, зеленого і жовтого кольорів, які в народі вважалися «жалобними». Певною своєрідністю відзначався похорон неодружених дівчат та хлопців, у якому використовувалась деяка весільна обрядність.

Щорічно через тиждень після Великодня відбувалися громадські колективні поминки (панахиди, гробки). Люди цілими сім'ями збиралися на цвинтарі, впорядковували могилки і влаштовували пригощання. Цей звичай зберігся й дотепер.

Рішучі кроки до утворення реальної незалежності України відкривають шлях до зрушень на терені загальнолюдської моралі й гуманістичних ідеалів. Якщо ці тенденції візьмуть гору, можна чекати відчутних зрушень у збереженні та відтворенні народних традицій, підвищенні авторитету національної культури. Ці сподівання вже набувають законодавчої бази. Так, після багатолітнього панування войовничої безбожності у 1991 р. Верховною Радою України офіційними святами проголошено Різдво, Великдень і Трійця. Ця акція впливається у загальний рух за відродження національної самосвідомості, мови, культури.

У наш атомний, урбанізований вік люди також не відмовляються від елементів містицизму та надання багатьом традиціям, обрядам і звичаям особливої святості, насамперед від їх поцінування та додержання. У багатьох випадках важливого значення набувають родинні реліквії, мистецькі вироби, навіть суто побутові предмети.

За результатами соціологічного дослідження понад 80 відсотків опитаних представників українських родин намагаються оберігати й передавати від покоління до покоління ікони, якими благословляли їх до шлюбу їхні батьки, рушники, що були своєрідними оберегами сімейного затишку, весільний одяг. Сьогодні до цього долучається сорочечка немовляти, волосячко з перших пострижин тощо.

Незважаючи на стрімке входження України в європейський і світовий простір, який забезпечує людей весільним одягом останньої моди, українські дівчата не відмовляються приміряти мамине і навіть бабусине весільне вбрання. У культурно-дозвіллевих закладах постійно проходять конкурси молоді сім'ї, які організовує районна соціальна служба сім'ї і молоді разом з працівниками культури. Щоб не бути під час такого дійства осоромленими, молодята повинні знати свій родовід і родовід свого «судженого» чи «судженої», улюблені пісні батьків, інших старших членів родини, їхні професії, уподобання. Особливо цінується на таких конкурсах знання родинних традицій, збережений родинний весільний одяг, своєрідна естетика його одягання, кулінарні сімейні знання й уміння, гостре дотепне слово, гарно виголошений тост, вдало виконана пісня, танок тощо. Звичайно, до такого конкурсу за тиждень чи місяць підготуватися неможливо. Для цього діти, юнаки та дівчата повинні проживати у відповідній сімейній аурі.

Вивчення історико-культурологічних аспектів становлення і розвитку сімейного дозвілля дозволяє зробити наступні висновки: становлення дозвілля української сім'ї відбувалося шляхом запровадження сімейних та родинних традицій, звичаїв, свят та обрядів; форми та методи родинного дозвілля розвивалися відповідно до вікових категорій членів родини (дитинство, юність, повноліття, середній вік, зрілий вік) і були спрямовані на соціалізацію особистості; педагогічний потенціал сімейного дозвілля формувався у мікросередовищі (рідна хата) та макросередовищі (вулиця, корчма, заклади дозвілля); сімейне дозвілля будувалося на принципах комплексного педагогічного та культурологічного впливу на особистість, визначало соціально-психологічний розвиток людини, передбачало формування її цілісної ціннісно-орієнтаційної структури (екологічні, трудові, моральні, патріотичні, культурно-дозвіллеві, комунікативні цінності тощо); сім'ї з усталеними традиціями родинного дозвілля вирізнялися згуртованістю, єдністю, високим рівнем духовності, розвинутими здібностями та інтересами, широким спектром культурних запитів.

Інтеграція родинно-сімейних традицій, звичаїв і обрядів детермінується конкретними умовами та потребами людей у забезпеченні спадкоємності поколінь, передачі соціального і духовного досвіду підростаючим поколінням. Історичний досвід організації сімейного дозвілля свідчить, що традиції, звичаї і обряди виступають в процесі дозвілля як олюднена історія українського народу. Вони об'єднують націю і підтримують її життєздатність, формують високий національний ідеал, гуманістичний за своїм спрямуванням і змістом, багатий за формами і засобами виразу.

Література

1. *Бабенко Н.Б.* Дозвілля сім'ї. Теоретичні та емпіричні аспекти: монографія / Надія Борисівна Бабенко. – К.: ДАКККіМ, 2001. – 157.
2. *Борисенко В.К.* Весільні звичаї та обряди на Україні: історико-етнографічні дослідження/В.К. Борисенко. – К.: Наукова думка, 1988. – 192 с.
3. *Воропай О.* Звичай нашого народу: [у 2 т.]. (Етнографічний нарис)/Олекса Воропай. – К.: Оберіг, 1991. – Т.1 – 500 с.; Т.2 – 446 с.
4. *Здоровега Н.І.* Нариси народної обрядності на Україні/Н.І. Здоровега. – К., 1974. – 173 с.
5. *Скуратівський В.Т.* Святвечір: [у 2 кн.]. /Василь Тимофійович Скуратівський. – К.: Вироб. комерц. фірма «Перлина», 1994. – К.1 – 228 с.